

ТЕМА № 3

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

*Кафедра цивільного права та процесу
НАВС*

Навчальна мета: сформувати у ЗВО цілісне уявлення про поняття, ознаки та елементи цивільних процесуальних правовідносин, розкрити їх значення у здійсненні правосуддя; ознайомити з підставами та передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин, визначити місце суду та його ролі як центрального суб'єкта цих правовідносин, забезпечити розуміння правового статусу присяжних у цивільному процесі та їх ролі у здійсненні правосуддя, а також активізувати ЗВО до самостійного вивчення наукової та методичної літератури.

Виховна мета: сприяти формуванню наукового світогляду, моральних, естетичних та інших якостей особистості, виховувати активність до одержання знань майбутнього фахівця, прищеплення інтересу до вивчення дисципліни.

Розвивальна мета: розвивати інтелектуальні здібності, культуру мовлення та спілкування, пам'ять, увагу, уяву, творчий склад мислення, спостережливість, активність, самостійність, логічне осмислення основних понять та термінів, вміння сприймати та аналізувати матеріал, прищеплювати ЗВО навички раціональних способів пізнавальної діяльності з зазначеної теми.

Нормативно-правові акти:

- Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. (в ред. Закону від 03.10.2017) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
- Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
- Про ліквідацію апеляційних судів та утворення апеляційних судів в апеляційних округах: Указ Президента України від 29.12.2017 р. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/4522017-23378>.
- Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2018. 604 с
- Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Василюк Н. В., Гулька Б.І., Кота О.О. Київ : ВД «Дакор», 2021. 1028 с.

План:

- ◎ Поняття та ознаки цивільних процесуальних правовідносин.
- ◎ Підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин.
- ◎ Елементи цивільних процесуальних правовідносин.
- ◎ Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин.
- ◎ Присяжні у цивільному процесі, їх правовий статус.

1. Поняття та ознаки цивільних процесуальних правовідносин

У цивільному процесі суд, учасники справи та інші учасники судового процесу здійснюють різні процесуальні дії. Їх порядок і зміст визначаються нормами цивільного процесуального права. Завдяки цьому між учасниками виникають **цивільні процесуальні правовідносини**, які забезпечують реалізацію норм закону та відображають розвиток самого процесу.

Ознаки цивільних процесуальних правовідносин:

- ❑ вони становлять собою *індивідуалізований правовий зв'язок* між суб'єктами права на основі норм права. Лише такою мірою, в якій відповідні особи виступають як носії суб'єктивних прав і обов'язків, вони відносяться до суду як учасники цивільних процесуальних правовідносин;
- ❑ *їх обов'язковим учасником є суд*. На відміну від інших учасників процесу, суд, як відомо, є органом державної влади і здійснює діяльність від її імені. Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя, у цьому випадку в формі цивільного судочинства;
- ❑ *вони мають відносний, а не абсолютний характер* – у цивільних процесуальних правовідносинах конкретно відомий суб'єктний склад учасників правовідносин до того ж з чітким визначенням правового статусу кожного з них;
- ❑ цивільні процесуальні правовідносини завжди є *двосторонніми*, тобто у процесуальних правовідносинах обидві сторони мають права й обов'язки одна стосовно одної або ж ще можна назвати їх двосуб'єктними. На відміну від цивільного права, в якому відносини можуть бути й багатосуб'єктними, у цивільному процесі правовідносини завжди складаються між двома суб'єктами: судом та учасниками судового процесу;

- особливістю процесуальних правовідносин є їх *системність*. Цивільні процесуальні відносини складаються і видозмінюються під час судової діяльності згідно з її стадіями, утворюючи систему. Система цивільних правовідносин індивідуальна та самостійна для кожної справи. Вона перебуває в постійному русі залежно від ходу процесу, стадії провадження, кількості суб'єктів, які беруть участь у процесі. Будь-яке окремо взяте процесуальне відношення — це елемент (складова) системи цивільних процесуальних відносин, які визначають розвиток процесуальних дій у процесі розгляду та вирішення цивільних справ;
- *цивільні процесуальні правовідносини виявляються у спеціальній, встановленій законом цивільній процесуальній формі*. Цивільна процесуальна форма процесуальних відносин – не лише спосіб їх фіксації та закріплення, а й невід'ємна їх складова. Невід'ємність цивільних процесуальних правовідносин визначається тим, що будь-які з процесуальних відносин виникають із дій суду та осіб, які беруть участь у справі, що здійснюються за правилами процесуального закону.

Цивільні процесуальні відносини – це індивідуалізовані суспільні відносини, які врегульовані нормами цивільного процесуального права, що виникають між судом, який здійснює правосуддя та учасниками судового процесу з метою розгляду та вирішення конкретної цивільної справи.

2. Підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин

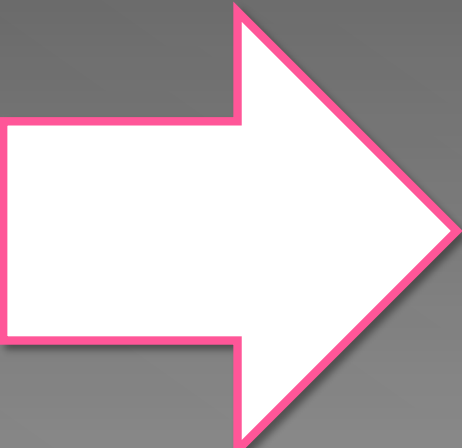
Для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідні певні передумови.

До них, як правило, відносять:

- норми цивільного процесуального права;*
- цивільна процесуальна правосуб'єктність;*
- процесуальні юридичні факти.*

Норми цивільного процесуального права – це загальні правила поведінки, які встановлені для суду та учасників судового процесу, спрямовані на врегулювання відносин, які складаються у зв'язку зі здійсненням правосуддя у цивільних справах.

Норми цивільного процесуального права мають загальний характер, у них здобуває вияв загальний варіант взаємної поведінки суду, учасників справи, та інших учасників судового процесу, який найповніше відповідає інтересам здійснення правосуддя. Вони визначають не лише права та обов'язки учасників цивільних процесуальних правовідносин, а й способи та порядок їх реалізації.

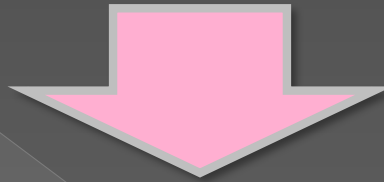

Цивільна процесуальна норма як загальне правило поведінки, звернута до суду, учасників справи та до інших учасників судового процесу. Вона дозволяє окреслити межі поведінки не одного конкретного суб'єкта, а всіх, хто звертається до суду і стає учасником процесу.

Цивільні процесуальні норми, що виступають як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, мають такі специфічні ознаки:

- 1) встановлюються лише державою;
- 2) є загальнообов'язковими;
- 3) мають загальний характер;
- 4) регулюють суспільні відносини лише в галузі здійснення правосуддя у цивільних справах, у справах наказного і окремого провадження судом загальної юрисдикції;
- 5) забезпечуються можливістю застосування державного примусу і процесуальних заходів, не пов'язаних із державним примусом (наприклад, згідно ч. 1 ст. 147 ЦПК України «належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився на судові засідання або не повідомив про причини неявки, може бути підданий приводу через відповідні органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення»). Водночас існують і процесуальні заходи без примусу – наприклад, суд може стягнути штраф за зловживання процесуальними правами. *Так, наприклад, відповідно до п.1, 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК України, «суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках: 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу; 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкодження судочинству...»;*
- 6) мають за мету забезпечення правильного і своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ, віднесених законом до відання суду загальної юрисдикції.

Цивільна процесуальна правосуб'єктність – це встановлена законом можливість особи виступати суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин.

***Цивільна процесуальна
правоздатність***

це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи (ст. 46 ЦПК України).

***Цивільна процесуальна
дієздатність***

це здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (ч. 1 ст. 47 ЦПК України).

Процесуальні юридичні факти – певні обставини, закріплені в процесуальних нормах, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються цивільні процесуальні правовідносини.

Процесуальними юридичними фактами є **дії** суду та інших учасників процесу, що характеризуються своєю різноманітністю (подання особою позовної заяви до суду, прийняття позовної заяви і відкриття суддею провадження у цивільній справі, проведення попереднього судового засідання, призначення експертизи, подання зустрічної позовної заяви тощо). Лише в окремих випадках до процесуальних юридичних фактів відносять бездіяльність учасників цивільного процесу, тобто невиконання ними процесуальних обов'язків.

До виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин призводять і **події**. Їх настання не спричинює процесуальних наслідків, однак є приводом для вчинення процесуальних дій учасниками судового процесу. Так, якщо настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, суддя відмовляє у відкритті провадження у справі (п. 6 ч.1 ст. 186 ЦПК України).

3. Елементи цивільних процесуальних правовідносин

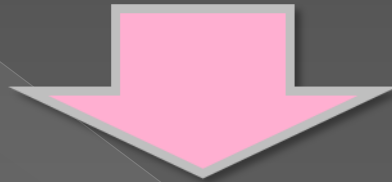
*Цивільні процесуальні правовідносини, як і
будь-які правовідносини, мають свою
внутрішню структуру та складаються з
елементів:*

суб'єкта

об'єкта

змісту

Суб'єкти – це учасники цивільних процесуальних правовідносин, носії цивільних процесуальних прав та обов'язків.

Вони наділені різними процесуальними правами та обов'язками, мають неоднакову заінтересованість у справі, тому їх поділяють на декілька груп:

- суд
- учасники справи
 - представники
- інші учасники судового процесу

Другим елементом цивільних процесуальних правовідносин є *об'єкт* – це те, з приводу чого вони виникають. Це можуть бути різноманітні матеріальні і нематеріальні блага, що задовольняють потреби суб'єктів.

**Існують різні погляди щодо об'єкта цивільних процесуальних правовідносин:*

- дії суб'єктів правовідносин або лише процесуальну діяльність суду;
- матеріально-правові відносини, які захищаються судом;
- виділяють загальний (передбачені законом наслідки процесуальних дій) і спеціальний (захист матеріальних прав і законних інтересів сторін і третіх осіб) об'єкти тощо.

Третім елементом цивільних процесуальних правовідносин є їх *зміст*. Його складають цивільні процесуальні права та обов'язки учасників таких правовідносин, що можуть відповідно реалізуватися і виконуватися у сфері процесуальних дій.

Права та обов'язки осіб, які є учасниками справи, слід поділити на загальні (ст. 43 ЦПК України) та спеціальні (ст. 49 ЦПК України).

4. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин

Суд є обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин незалежно від стадії та виду цивільного судочинства.

Відповідно до ст. 124 Конституції України «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи».

Правосуддя в порядку цивільного судочинства здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, присяжні.

Відповідно до ст. 34 ЦПК України цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду, якщо інше не передбачено ЦПК України.

**У випадках, встановлених ст. 293 ЦПК України (при обмеженні цивільної дієздатності фізичної особи, визнанні фізичної особи недієздатною та поновленні цивільної дієздатності фізичної особи; визнанні фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошенні її померлою; усиновленні; наданні особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусовій госпіталізації до протитуберкульозного закладу), цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді.*

В інших інстанціях цивільні справи розглядаються судом колегіально.

Перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів.

Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

У визначених ЦПК України випадках перегляд судових рішень судом касаційної інстанції здійснюється судовою палатою Касаційного цивільного суду (палатою), об'єднаною палатою Касаційного цивільного суду (об'єднаною палатою) або Великою Палатою Верховного Суду (Великою Палатою).

Питання, що виникають під час розгляду справи колегією суддів, вирішуються більшістю голосів суддів. При цьому головуючий голосує останнім і не має ніяких переваг перед іншими суддями.

У разі прийняття рішення з кожного питання жоден із суддів не має права утримуватися від голосування та підписання рішення чи ухвали. Якщо суддя, не згодний з рішенням, то він може письмово викласти свою окрему думку. Про наявність окремої думки повідомляються учасники справи без оголошення її змісту в судовому засіданні. Окрема думка приєднується до справи і є відкритою для ознайомлення (ч. 3 ст. 35 ЦПК України).

5. Присяжні у цивільному процесі, їх правовий статус

Присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя.

Присяжні виконують обов'язки, визначені пунктами 1, 2, 4-6 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

В ст. 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено наступні вимоги до присяжного:

1) присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом;

2) не включаються до списків присяжних громадяни:

- визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;

- які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного;

- які мають незняту чи непогашену судимість;

- народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники правоохоронних органів (органів правопорядку), військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування, адвокати, нотаріуси, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя;

- особи, на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення;

- громадяни, які досягли шістдесяти п'яти років;

- особи, які не володіють державною мовою.

3) особа, включена до списку присяжних, зобов'язана повідомити суд про обставини, що унеможливають її участь у здійсненні правосуддя, у разі їх наявності.

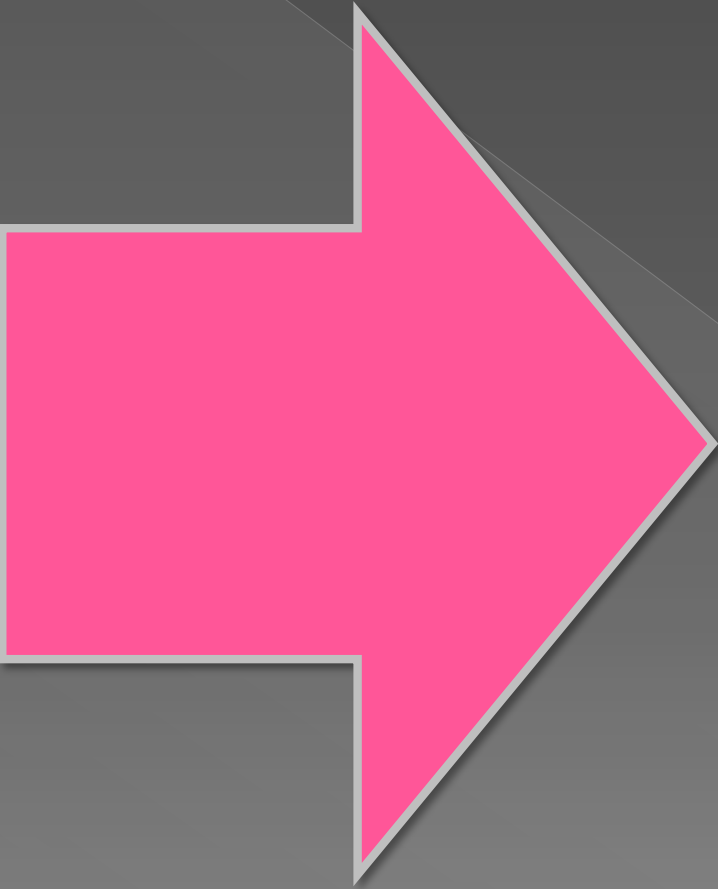
Присяжний зобов'язаний:

- ❑ *справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;*
- ❑ *дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та невідкупності суддів;*
- ❑ *виявляти повагу до учасників процесу;*
- ❑ *не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю ухвалення судового рішення і закритого судового засідання;*
- ❑ *виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції.*

У разі неприйняття місцевою радою (місцевими радами) протягом двох місяців з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради.

Список присяжних затверджується на три роки і переглядається в разі необхідності для заміни осіб, які вибули зі списку, за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України.

Після затвердження списку присяжних такий список передається до відповідного окружного суду, в тому числі в електронній формі. Інформацію, що міститься у зазначеному списку, не може бути використано для цілей, що не пов'язані із добором присяжних.

Суд залучає присяжних до здійснення правосуддя у порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього строку зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатий за їхньою участю.

Добір осіб для запрошення до участі у здійсненні правосуддя як присяжних здійснюється за допомогою Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи.

Письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя суд надсилає присяжному не пізніше ніж за сім днів до початку судового засідання. Запрошення містить інформацію про права та обов'язки присяжного, вимоги до нього, а також підстави для увільнення від виконання обов'язків. Одночасно із запрошенням надсилається письмове повідомлення для роботодавця про залучення особи як присяжного.

Роботодавець зобов'язаний увільнити присяжного від роботи на час виконання ним обов'язків зі здійснення правосуддя. Відмова в увільненні від роботи вважається неповагою до суду. Присяжний зобов'язаний вчасно з'явитися на запрошення суду для участі в судовому засіданні. Неприбуття в судове засідання без поважних причин вважається неповагою до суду.

Присяжним за час виконання ними обов'язків у суді виплачується винагорода, розрахована виходячи з посадового окладу судді місцевого суду з урахуванням фактично відпрацьованого часу в порядку, визначеному Державною судовою адміністрацією України. Присяжним відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Зазначені виплати здійснюються за рахунок коштів бюджетної програми на здійснення правосуддя територіальними управліннями Державної судової адміністрації України за рахунок коштів Державного бюджету України.

За присяжними на час виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі гарантії та пільги, визначені законом. Час виконання присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається.

На присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків із здійснення правосуддя. За обґрунтованим клопотанням присяжного заходи безпеки щодо нього можуть уживатися і після закінчення виконання цих обов'язків.